

dásszintjéhez igazodik, és sosem kell nagyobb csodát véghezvinni, mint amekkora az emberek meggyőzéséhez feltétlenül szükséges. A csoda ugyanakkor nem maga a mű, hanem az a körülmény, hogy Isten a tettét egy ember kérésére hajtja végre. A fennálló államrend és az uralkodó hasonló okokból, a szuverenitásából nyeri legitimitációját. Így a mechanikai világkép alapján Hobbes mechanizálta a társadalmi berendezkedést is.

7. Spinoza már korai munkáiban érvénytelenítette a Descartes-ot megkötő megfontolásokat, és tervezte meg egy minden tekintetben egységes filozófiai rendszer képét. Az „igazi jó” lett a keresett cél, amelynek a fogalmából adódik, hogy az őt kereső emberek közös tulajdonává válik, azaz az egyén a saját boldogságához a társadalom megjavításán keresztül jut el. Olyan jó, ami közös tevékenység, és nem a versengés eredménye. Tartalmazza az őt élvezők közösségét, ami jóllehet sohasem jön létre ténylegesen, különösen nem az egész társadalom vonatkozásában. Az éstől vezetett emberek, az „igazi jó” élvezői, az államban mint a tudatlanokat is szükség-szerűen magába foglaló keretben élnek.

Közösségről beszélhetünk az emberi test részeire hatást gyakorló testek, élőlények közössége, vagy a többi emberrel szembeni kölcsönhatás értelmében. A közösségekben mindig fennáll egy oksági láncolaton alapuló egyensúly. Ezt az első esetben a természeti törvények magyarázzák (a testek egymásra hatásának módoszatai és a megismerés módja) és az ember vágyai-lehetőségei határozzák meg, a másodikban pedig az emberek egymás közti különféle viszonyaival írható le, és az egyes individuumok egyéni törekvéseinek eredőjeként adódik.

Spinoza célja általánosságban a boldogsághoz vezető út megmutatása. De emellett,

Descartes-tal ellentétben vállalja, hogy alternatívákat állítson az életet hagyományosan meghatározó vallással és hétköznapi morállal szemben. Erre a filozófust az jogositja fel, hogy a filozófia tárgya eredendőbb, mint a vallásé, a teológiáé vagy a politikáé. A spinozai gondolkodás alapja, hogy nem lehet abszolút értelemben jóról és rosszról beszélni, ugyanaz a dolog különböző nézőpontokból bármilyen lehet, különösen, ha belátjuk, hogy minden, ami történik, csak az örök rend és a természet törvényei alapján mehet végbe, legfeljebb a tökéletlen ember képtelen ezt belátni. Spinoza úgy véli, az ész segítségével minden eseményt lehetséges az általános mechanikai törvényekre visszavezetni. Mivel maga a megértés folyamata is természeti esemény, a vallás és a politika is magyarázható természeti törvényekkel, azaz a filozófia alá rendelték.

A *Teológia-politikai tanulmány* negyedik fejezete kiemeli a természeti törvények egy alosztályát, amely az „ember tetszésétől” függ. Ezek a törvények az emberi cselekedeteken keresztül fejtik ki a hatásukat. De fontos tudatosítani, hogy az emberi élet jelenségeit csak az emberi természetben manifesztálódó természeti törvényekkel magyarázhatjuk. Így Spinoza mind a vallást, mind a természettörvényeken alapuló működését emberi jelenségként, véges okok alapján magyarázza, és nem Isten akaratára vezeti vissza. Mivel a vallások létezését nem vonta kétségbe, szisztematikus-természeti legitimitációt kellett keresni számukra a rendszeren belül.

Ugyanez alapon magyarázza Spinoza a politikát is. A társadalom két formája (modellje), a képzelet által irányított és szenvedélyek uralta individuumok csoportja, illetve a cselekvés által jellemzett individuumoké sehol sem lelhető fel, a valóságos társadalom

mindig a kettő keveredése, ez azonban nem akadályozza meg, hogy mint magyarázó elveket felhasználjuk. Spinoza a társadalmak fejlődését nem egy isteni gondviselő akaratra, hanem az emberben működő természeti törvények által meghatározott önmozgásra vezeti vissza, ezért mindenképpen jogosnak tekinthető a filozófia politika fölé rendelése.

8. Boros Gábor könyve a XVII. századi filozófia egy szűk szeletét villantja fel, de ez elég ahhoz, hogy a kor gondolkodásának új képe rajzolódjon ki. Egy olyan gondolkodási rendszert láthatunk, amelyben a természeti jelenségek mechanikai magyarázatát, azaz mikroszkopikus testek mechanikai ütközésére való visszavezetését egyrészt mint modellt kiterjesztették a társadalom működésének magyarázatára is, másrészt pedig a modelltől levezetett, Istenre, az emberi megismerésre és a természet felépítésére vonatkozó következtetések folyamánként újraértelmezték a vallás, a politika szerepét és legitimitációját. A mechanikus világkép legnagyobb hatása nem az újszerűségéből, hanem abból adódott, hogy lehetővé vált a társadalom feltörekvő

rétegei számára olyan alternatívák kidolgozása, amelyek megfeleltek az igényeiknek. Ezt a folyamatot ismerteti a könyv a három gondolkodó munkáinak elemzésével. A bemutatás nem teljes, de nem is ez volt a szerző célja, hanem csupán egy hosszú folyamat kezdetének ábrázolása.

Boros Gábor könyvében érdekes párhuzamot vont Carl Schmitt gondolatai és a XVII. századi filozófia közt. Meggyőzőnek tűnik Schmitt azon állítása, hogy „lényegi összefüggés van a fennálló uralmi forma és azon mód között, ahogyan az ott és akkor élő ’emberiség’ tudatában megjelenik a világ”. (175.) A jogalkotók által hozott törvények evidenciáját az biztosítja, ha egybevágunk a kor általános önértelmezését kifejező metafizikai fogalmakkal. Boros könyve szemléletesen világítja meg ezt az összefüggést, ezért egyaránt ajánlott minden, a felvilágosodás természet- és társadalomfilozófiája iránt érdeklődő figyelmébe. (Boros Gábor: *A mozgástörvényektől Isten értelmi szeretetéig*. Budapest, Áron Kiadó, 2003)

Kistüttösi Gyula
PhD II.

Brezsnyánszky László (szerk.):

A „Debreceni Iskola”

neveléstudomány-történeti vázlat

Egy szellemi műhelynek vannak tudatos és csaknem észrevétlenül kialakult, meghatározó értékei. A megbúvó tényezők rég elfeledett vagy elhanyagolt gyökerekből táplálkoznak, és a tudatos szándékokat is messzemenően befolyásolják. Amikor egy közösség saját múltjának vizsgálatát tervezi el, javarészt e gyökerek megismerésére törekszik. Részben jelenének pontosabb megértése érdekében, részben jövőjének minél tudatosabb alakításában bízva.

Erre vállalkoztak ezúttal a Debreceni Egyetem neveléstudományi kutatói. Mondhatjuk, immár egy országos mozgalomhoz kapcsolódnak ezzel, hiszen a pesti és a szege-di egyetemen már évek óta komoly pedagógia-történeti kutatások folynak. A debreceni kutatók hangsúlyozzák is, hogy szem előtt tartják az eddigi példákat, és a későbbiekben reflektálni kívánnak azok eredményeire. Ezt az igényt jelzi a kötet bevezető fejezete, amelyben Németh András vázolja fel a neveléstörténeti kutatások újabb irányzatait. Igaz, egy tudománytörténeti alapállásból készült könyv első írásától kissé talán meglepő, hogy a hagyományos eszmetörténeti dominancia meg-

töréséről, s újabb tendenciák megerősödéséről szól. Ám az olvasó hamarosan megnyugszik, hisz az új jelenségek között – a társadalomtörténeti megközelítés mellett – az összehasonlító recepciótörténet térhódítását részletezi a szerző.

A vaskos kötet hat nagyobb fejezetre tagolódik. Ebből öt az „iskola” múltjának egy-egy professzori szakaszát tárgyalja, az utolsó pedig a korszakokon átívelő jellemzők közül ragadja meg a legfontosabbakat. Az egyes részeket általában több szerző írta, de egy-egy nagyobb fejezethez egy-egy témagazda járul. Az előzményeket boncolgató első rész esetében ez olyannyira igaz, hogy az itt fellelhető összes írás ifj. Fekete Károly munkája. A teológus röviden ismerteti az egyetem, s azon belül a tanárképzés 19. századi előzményeit. A bőség zavarával és súlyos terjedelmi korlátokkal küzdhetett, mivel a téma kimeríthetetlen. A híres kollégium ugyanis a debreceni egyetemre olyan nagy – nyilván egyszerre ösztönző és terhes – hatást gyakorolt, amelyet még hosszan kell vizsgálni. A szerzőnek az újonnan alapított egyetemre került kollégiumi tanárok körében végzett gyors számvetése egyelőre bizonyítja a két intézmény „vérségi” kapcsolatát: a huszonnyolc alapító professzor közül tizenkilencen szolgáltak korábban a kollégiumban. Ezt a szellemi rokonságot ilusztrálja a kollégiumnak az egyetemmel karöltve, az Eötvös Collegium mintájára létrehozott tanárképző intézete is. Az elitképzésre törekvő internátus 1925–1952 közötti működése során több mint kétszáz egyetemi hallgató speciális, kiegészítő képzéséről gondoskodott. A döntően humán előadások mellett az intézmény sokat tett a tanárjelöltek nyelvi felkészítéséért: hosszabb külföldi tanulmányutakat biztosított például francia, német, latin és görög szakos hallgatóinak.

Ifj. Fekete Károly a pedagógusnak is előrangú, Böhm Károly filozófiáját Schneller István személyiségpedagógiájával ötvöző teológusról, Makkai Sándorról is megemlékezik. Az 1936 után másfél évtizedig teológia-professzor Makkai pedagógiai jelentőségét éppúgy növelik az egyházi felnőttképzés megeremtését illető tervei, mint a helyi pedagógiai diskurzust befolyásoló, főként a nemzetnevelést hangsúlyozó munkái. A termékeny tollú Makkainak a II. világháború után – némiképp joggal – felrótták, hogy *Tudomány nyúl és fegyverrel (Arte et Marte). A nemzetnevelés terve* című, 1939-ben megjelent kötetében a fasiszta tendenciákat erősítette, azoknak szolgáltató újabb hivatkozási lehetőséget. A helyenként sarkosan fogalmazó, óvatosságát veszítő Makkai egész életére jellemző ugyanakkor, hogy a háborús és népellenes vádak alól olyan kiválóságok tisztázták, mint Juhász Géza, Erdei Ferenc vagy Bibó István.

Ezen a ponton jelezzük, hogy az utolsó, elvileg korszakokon átívelő írásokat közlő fejezetben Fekete visszatér az egyetem két világháború közötti felekezeti jellegének izgalmas kérdéséhez. A város sorsa összefonódott a kálvinizmussal és a helyi gyülekezettel. Nem véletlen tehát, hogy az államosításig külsőségekben és tartalmi vonatkozásokban egyaránt erőteljes egyházi-vallásos jegyek határozták meg az újonnan alapított egyetem életét. Eleinte a református kollégiumban kapott helyet az új intézmény, s az internátusban lakott a hallgatók nagy része. Az elkészülő egyetemi főépület szomszédságában aztán templomot szenteltek, a díszudvaron és az épületekben pedig régi kollégiumi deákok emlékére avattak szobrokat, emléktáblákat. De ezt támasztják alá a helyi sajtó azon vitairatai, cikkei is, amelyek az egyetem református jellegét féltették vagy erősíteni kívánták.

A szerző úgy véli, e gyökereknek köszönhető, hogy az aggasztó események (zavargások, szélsőjobboldali demonstrációk, zsidó hallgatók verése) dacára az egyetem nem vált a faszálódás fészkevé. Fekete szavaival: „kritikus nemzetszeretetet” sugárzott a hittudományi kar, nem pedig „szűk látókörű provinciálist” vagy „pöffeszkedő sovinizmust”.

A kötet második fejezete az első professor, Mitrovics Gyula korszakát mutatja be. A döntően Vincze Tamás munkáját dicséret rész a szellemi kibontakozódás fordulatait és eredményeit teszi tehát mérlegre. Különös sors jutott Mitrovicsnak, hisz a korábbi sárospataki tanár, majd miskolci iskolaigazgató úgy kapta feladatául a tanárképzés és a pedagógiai katedra megszervezését, hogy inkább számított az esztétika tekintélyének, mint a pedagógiáénak. Egy középiskolai tanártól elvárhatónál jóval komolyabb tudományos munkát végzett – a magántanári eljárásban fel is mentették próbaelőadás megtartása és a kollokvium alól. Szintén kiváló híre segítette a pedagógiai katedrához – noha ebben a tudományágban nem volt számottevő a munkássága. A mélyen vallásos, a nemzeti-konzervatív értékeket, valamint az elmélet és a gyakorlat fokozott összhangját hangsúlyozó Mitrovics professzori pályáját továbbra is meghatározta érdeklődésének sokoldalúsága. Miközben monográfiában foglalkozott a magyar irodalom történetével vagy az esztétikai alapelvek terjesztésével, egyre inkább belemélyedt a korszak oktatáspolitikai vitáiba, majd pedig megírta a pedagógiai rendszerét felvázoló, a főként az érzelmi nevelésre összpontosító *A neveléstudomány alapvonalai* című könyvét. S miközben megszervezte a Magyar Esztétikai Társaságot, és szerkesztette az *Esztétikai Szemlét*, nemcsak zökkenőmentessé tette a pedagógia debreceni tanítását,

hanem megalapozta az ahhoz kapcsolódó első tudós műhelyt is. Így Szelényi Ödön, majd Karácsony Sándor személyében magántanárokat avathatott a tanszék, s tehetséges fiatalokat indíthatott el a pályán. A műhelyjellegű erősítette, hogy a *Protestáns Tanügyi Szemle* révén változó intenzitással ugyan, de a „Debreceni Iskola” állandó, közvetlenül befolyásolható publikációs fórumot is kialakított magának.

Mitrovics utódja a katedrán Karácsony Sándor lett. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy Mitrovics bánatára alakult így. A szuggesztív, a hallgatók körében igen népszerű Karácsony és a visszafogottabb Mitrovics ugyanis sohasem nyilatkoztak egymásról igazán elismerően. Karácsony azt vetette elődje szemébe, hogy az a pedagógiával mintegy mellékesen, kényszerből foglalkozik, míg Mitrovics az ő idején habilitált Karácsony tudományos munkamódszereivel, sajátos megközelítésmódjával nem tudott kibékülni. Kétségtelen, a hihetetlen közéleti aktivitást kifejtő – például egyszerre több folyóiratot is szerkesztő, Keresztyén Ifjúsági Egyesület vezetőségi tag, cserkészszövetségi társelnök – Karácsony társaslélektani elmélete zavarba ejthette a kortársakat. A koncepcióját kifejtő tízkötetes sorozat olyannyira szakított jó néhány alapvető konvencióval, hogy szerzője inkább tűnt nevelői küldetésstudattal rendelkező apostolnak, mint szikár tudósnek. Jegyzetek nélküli, eklekticizmussal és paradox állításokkal terhelt, indultalattal fűtött művei a karizmatikus tanárember képét erősítették Karácsonyról, nem pedig a tudós rendszert alkotó nevelésfilozófusét.

A többéves alkotómunka műhelyitkait nem ismerő recenzensnek úgy tűnik, a legtöbb fejtörést Karácsony professzori korszaka okozhatta a kutatócsoportnak. Egy egészen drámai időszak (1934–1950) külső hatásait és

belső törekvéseit kellett mind tökéletesebben összegyűjteni és elemezni egy impulzív, sokoldalú személyiséggel a középpontban. A nehézségeket jelzi, hogy ezt a részt – az átlagos két-három szerző helyett – öten írták. (A fejezet felelősének talán Fenyő Imrét tekinthetjük.) A fejezet igen tagolt, több egészen rövid, az adott témát inkább csak vázlatosan feldolgozó írást tartalmaz. E külső szempontok mellett lényegesebb tartalmi megjegyzésünk, hogy a téma bonyolultsága egyelőre nem tette lehetővé sem Karácsony életművének megnyugtató, koherens összegzését, sem pedig e korszak debreceni és egyetemi következményeinek, sajátosságainak maradéktalan összegyűjtését.

E tragikus másfél évtized végén az éppen csak lábra kapó, felnövő „Debreceni Iskola” csaknem megszűnt létezni. Elszakították szellemi elődeitől, mivel Mitrovicsot és Karácsonyt említeni sem illett, nemhogy a továbblépést rájuk alapozni. Elpusztították az egyetem vallásos gyökereit, és elbocsátották a tanszék tanárait. Az 1950-es évek elején lényegében önálló oktató személyzet és használható tankönyvek nélkül a „szovjet szocialista pedagógia” kritikátlan közvetítésére szorított – hazai társintézményeihez hasonlóan – a debreceni tanszék is. Az újraindulás Jausz Béla nevéhez köthető, aki a kisújszállási gimnázium, majd a debreceni gyakorlógimnázium igazgatójaként keltett feltűnést az egyetemi vezetők körében. A különösebb tudományos eredmények nélkül tanszékvezetővé emelt Jausz kiterjedt szervezőmunkával segítette a fennmaradást. Néhány esztendő alatt sikerült stabil oktatói kört kialakítani, s az ő idején indult meg a népművelés-oktatás és a pedagógia szakos képzés is. Bár Jausz később sem alkotott igazán maradandó tudós életművet, tudományszervezői jelentősége vitat-

hatatlan. A háromfős debreceni delegáció vezetőjeként aktív résztvevője volt az 1956-os balatonfüredi tanácskozásnak. A pedagógia-történet-írásunk által lassacskán a fontossághoz méltó módon tárgyalt eseményen Jausz – aki szűk egy esztendő múlva az egyetemi testületek megkérdése nélkül megkapta a rektori kinevezést – több óvatos javaslatot is megfogalmazott. Így például nagyobb szabadságot adott volna az iskoláknak a tanárok kiválasztásában, miként az Eötvös Collegium újraszervezését is szorgalmazta. Ezt a szükség-szerűen sok meghasonulással és félmegoldással járó évtizedet Orosz Gábor vezetésével dolgozták fel a kutatók. Nagy érdemük, hogy az eseménydús egyetemi esztendőket mindvégig országos politika- és tudománytörténeti kontextusba ágyazva mutatják be, s így ez a rész jut legtovább a későbbi összehasonlító elemzés megalapozásában

Az utolsó professzor, akinek munkásságát részletesen bemutatja a kötet, Kelemen László. A pszichológus már ismert tudósként került 1966-ban Pécsről Debrecenbe. A pedagógiai tanszéken kevés időt töltött, hiszen négy év múlva a főként általa alakított pszichológiai tanszékre távozott, ahol újabb négy év alatt megszervezte az első vidéki pszichológusképzést. Ám fő témája, a gondolkodás-fejlesztés mellett nagy energiákat szentelt a pedagógusképzés jobbítására. *Pedagógiai pszichológia* című tankönyve éppúgy ezt a célt szolgálta, mint az általa szervezett, a pedagógusképzés gyakorlati és elméleti feladatainak arányos integrációjáért dolgozó, közel húszfős országos kutatócsoport létrejötte. Kelemennek a pedagógiai pszichológia terén végzett korszakos jelentőségét jelzik a tizenhat esztendő debreceni tartózkodása alatt született doktori disszertációk. A programozott és feladatrendszeres oktatással, a korszerű ismer-

retelsajátítással, a szocializációval, valamint a speciális bánásmódot igénylő tanulókkal és a pályaválasztás elősegítésével foglalkozó értekezések is elősegítették a debreceni hagyományok továbbvitelét. Ennek szellemében, az általános iskolás korú tanulók gondolkodásfejlesztése kapcsán vette ki a részét Kelemen a balatonfüredi tanácskozásból. Az 1970-es években az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv 6. számú főirányán belül pedig a pedagógusképzés jövőbeni kereteinek kidolgozására kapott megbízást. Az országos akcióprogram újrafogalmazott több, már Füreden is felmerült elvárás. Az évtizedes szakmai diskurzus olyan igényeket tárt fel, mint például a tanárképzés gyakorlati részének erősítése, az elméleti ismeretek gyakorlatiasságának növelése vagy a pedagógusképzés különböző intézménytípusaiban (pl. a szaktudományos vagy a pszichológiai felkészítés arányaiban) megfigyelhető indokolatlan egyenlenségek kiküszöbölése.

A kötet szerkesztői elegáns megoldást találtak arra, hogy hogyan emlékezzenek meg a döntő befolyású professzorok mellett rövidebb-hosszabb ideig működő magántanárokról és stabil tanszéki oktatókról. A fejezetek végén, az *Arcképvázlatok* című rovatban tűnnek fel az ugyancsak országos hírű tudós tanárok. Így tizenkilenc további emberi sors és szakmai pályáiv bontakozódik ki a szemünk előtt – többek között Csikesz Sándorról vagy Benigny Gyuláról; Tankó Béláról, Szelényi Ödönről és Zombor Zoltánról; Kiss Árpádról (akiről emellett külön tisztelgés is olvasható a kötetben fiától, a filozófus Kiss Endrétől); Petrikás Árpádról, Bajkó Mátyásról vagy Durkó Mátyásról. Ez a töredékességében is impozáns névsor önmagában igazolja a további kutatások szükségességét. Hisz könnyen lehet, hogy egy műhely igazi „titka”

időnként a másod-, harmadvonalbeli szereplők sorsa alapján fejthető meg.

A zárófejezetben a már említett tanulmány mellett előbb Brezsnyszky László foglalja össze a debreceni tudósutánpótlás-nevelés főbb intézményes jellemzőit, majd Kozma Tamás nagyívű összegzése olvasható. A kötet szerkesztője arra az alapvető kérdésre keresi a választ, hogy hogyan kívánt és hogyan tudott gondoskodni a „Debreceni Iskola” saját felkészültségének és szellemiségének átörökítéséről. Ebben szintén meghatározó szava volt a közpolitikai fordulatoknak. A kommunista hatalomátvételig az egyetemek széles körű autonómiát élveztek tudományos háttérük meghatározásában: önállóan adhattak egyetemi doktori és magántanári címet. Ezt a jogot 1950-ben teljesen elvesztették, s az oktatók tudományos minősítése az MTA kizárólagos hatáskörébe került. Ám a szovjet típusú minősítési rendszert – annak elégtelensége miatt – viszonylag hamar, a forradalom után egy vegyes szisztéma váltotta fel. Ugyan az egyetem ismét adhatott doktori fokozatot, a valódi tudományos és egyetemi karriert biztosító kandidátusi és nagydoktori címek odaítélése egészen a rendszerváltásig az MTA joga maradt. 1950-ig a közel ötszáz debreceni bölcsészdoktor tize-de pedagógiából szerezte minősítését. 1957–1970 között pedig a 345 „kisdoktori” értekezésből hatvanhat született neveléstudományi témából – közülük a vizsgálat záróévig harmincegyen jutottak el a fokozatszerzésig. A szerző kiemeli, a jövő feladata e számok mögé nézni, s kvalitatív elemzés tárgyává tenni a Debrecenben felnevelkedett tudósutánpótlás eredményeit és sorsát.

A kötet utolsó írása Kozma Tamás történeti esszéje. A „Debreceni Iskola” jelenlegi vezetőprofesszora egyfajta mérleget készített,

amikor az egyes korszakok főszereplői között meglévő hasonlóságokat és különbségeket gyűjtötte össze. A kívülről érkező kíváncsiságával és némi távolságtartásával keresi a szerző az idegenre máig ható „debreceniség” gyökereit. És azokat a protestáns eredetben, a felekezeti jelleg deklarált, titkolt és latens megnyilvánulási formáiban; az önerőre hagyatkozó, autonómiájára büszke, radikalizmustól sem visszariadó népiességben; az ezzel összefüggő kultúrmissziói tudatban, az iskola, a tanárok és a műveltség fontosságába vetett hitben véli megtalálni. Ugyanakkor Mitrovics és Karácsony életpályájának és pedagógiájának összevetésével a meghatározó különbségeket sem hallgatja el Kozma Tamás. Szerinte Karácsonyt csak rövid távon tette „győztesse” Mitrovics ellenében a fennálló, formális iskolarendszerrel szemben megfogalmazott radikális kritikája vagy a közösségi lét magasztalása. Ugyanakkor Karácsony személyisége hosszú távon sokkal inkább vált debreceni tradícióvá, mint a tudományosságot szigorúbban képviselő Mitrovics Gyula – szól a könyv utolsó, nem feltétlenül pozitív végkicsengésű megállapítása.

A szép számú debreceni kutató komoly munkát végzett és színvonalas kötetet készí-

Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban

A kötet a forradalom évfordulóján újonnan keletkezett legjelentősebbnek ítélt tanulmányokat gyűjti csokorba, többségükben olyanokat, amelyek az empirikus tudás „gyarapítása” mellett új szempontokat is adnak a forradalom (újra)értelmezéséhez. Politikátörténet helyett az empirikus kutatásokra építő, a forradalom társadalom- és esztétörténetét, reprezentációját, megértésének módjait

tett. Számptalan szempont szerint sikerült bemutatniuk a 20. század közepének azokat a fejleményeit, amelyek a pedagógia szempontjából meghatározóak voltak. Nemcsak személyes csaták és egyéni teljesítmények elevenednek meg a könyv lapjain, de a debreceniek valláshoz, országos politikai eseményekhez és tudományos eredményekhez, tendenciákhoz való viszonya is. A szerzők is tisztában vannak persze azzal, hogy bizonyos pontokon még részletes vizsgálódásra van szükség ahhoz, hogy aztán sikerüljön a neveléstudomány országos és nemzetközi kontextusában elhelyezni a „Debreceni Iskolát”, s így annak értékeit reálisan, nemcsak magukhoz viszonyítva meghatározni. A kutatócsoport előtt álló további munka eredményességével kecsegtet az a tény, hogy a már most is imponáló eredményekből meghatározó részt vállaltak olyan fiatal neveléstörténészek (például: Bajusz Bernadett, Fenyő Imre, Vincze Tamás), akik talán a „Debreceni Iskola” új generációjának is törzstagjaivá válnak. (*Breznyánszky László (szerk.): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007. 424 p.*)

Ugrai János
adjunktus, Miskolci Egyetem

firtató szövegek kerültek előtérbe, hiszen ezek feltárhatják a forradalom értelmét, és irányt mutatnak egy új szintézis felé.

Ehhez az első lépés 1956 fogalmi meghatározása. Az utóbbi időkből 1956 értelmezése körül fellángolt viták fényében fontos Gyáni Gábor megállapítása, hogy „1956, mint [...] szabadságküzdelem annak a fogalmi eszménynek felel meg, mely szerint a forradalom szót csak olyan változásokra használhatják, melyek célja a szabadság”. Gyáni szerint 1789 után a forradalom olyan értelmezést

kapott, hogy előremutatónak kell lennie, de a későbbi tapasztalat alapján a forradalom már nem több, hanem kevesebb szabadságot eredményezett. 1956 ellenforradalom volt tehát, de nem a szó kádári, hanem eredeti értelmében, hiszen egy korábbi, több szabadságot kínáló állapot visszaállítására törekedett. Nézetem szerint tehát Gyáni a forradalom eredeti értelmének helyreállításával feloldja a „forradalom”, illetve a „szabadságharc” között feszülő ellentmondást. Hozzáteszem, hogy Standeiszky Éva pragmatikusabban, „spontán rendszerváltással járó káoszként” értelmezi e fogalmat.

Hová vezetett volna a forradalom külső beavatkozás nélkül? Standeiszky tanulmányai arra utalnak, hogy a szocializmus melletti elkötelezettség hangoztatása ellenére az események túlszaladtak volna ezen a formáción, hiszen a résztvevők többsége polgári demokrácia megvalósításában gondolkodott, illetve elvetette az 1945 utáni fejlődést. Sőt, szerinte a kollektív megnyilvánulások „egyre inkább antikommunista, szovjetellenes jelleget öltöttek”. Messzebbre mentek volna, mint Nagy Imre és a köré csoportosuló reformkommunisták (akik között Révész szerint jelentős nézetkülönbségek mutatkoztak). Megkérdőjelezném Révész megállapítását, miszerint az akkori szocialisták, illetve demokraták között csak a szabadság optimális fokának megítélésében mutatkozott eltérés, és azt is, hogy az akkori reformszocialista felfogáson át elvezett volna az út a szabadsághoz, hiszen a szabadság liberális (akár a Friedrich Hayek által kínált) meghatározása és a sztálinista diktatúrát finomítani akarók politikai elképzelései között feloldhatatlan ellentmondás feszül.

Kényes kérdés, hogy kié volt a forradalom. Ripp Zoltán szerint a munkástanácsok, forradalmi és nemzeti bizottságok spontán

megteremtésének megértése alkalmas a társadalmi viszonyok rekonstruálására, ám Mark Pittaway, Gyáni Gábor és Standeiszky Éva tanulmányai szerint a munkástanácsok nem spontán keletkeztek, hanem a párt erőfeszítéseit tükrözték a forradalom ellenőrzés alatt tartására. Ripp a forradalom baloldaliságát hangsúlyozza, de a kötetben közölt eszme- és társadalomtörténeti írások rámutatnak, hogy a munkásság a forradalom egyik alapvető bázisa volt, de ez nem feltétlenül jelentett „szocialista” (e kifejezést a kötet szerzői egységesen az akkori meghatározás szerint használják), vagy akár „baloldali irányultságot”. Jó lenne tudni, hogy a munkásságban milyen nyomokat hagyott a jobboldali radikalizmus. Ripp kifogásolja a forradalom „utcai harcok” tetteleire történő redukálását, bár nem biztos, hogy ez a forradalom „jobboldali irányultságú képét” formálja, hiszen Eörsi László kimutatta a harcok politikai sokféleségét. Bár a hős- és áldozatkultusza nyilvánvalóan leegyszerűsíti (de talán nem hamisítja meg) 1956 összetett örökségét, annyi megkockáztatható, hogy a mintegy 15 ezer főnyi (azaz két hadosztálynyi) szervezett fegyveres különbözött meg a külvilág számára az 1956-os forradalmat a század antitotalitárius megmozdulásaitól, és kérdés, hogy e nélkül eljuttottak-e volna az események a többpártrendszer átmeneti helyreállításáig.

Pittaway és Gyáni rámutatnak, hogy a retorika ellenére a széleskörű nyomor, a létbizonytalanság, a hierarchikus viszonyok újratermelődése, a kiterjesztési lehetőségek hiánya miatt a háborút követően gyökeres tartalmi változáson átment munkásság jelentős része nem azonosult a „proletárdiktatúrával”, Pittaway szerint még a kedvezményezett rétegeknek is csak egy része volt rendszerhű, amin alapvetően nem változtatott az új szakasz.